

Auschwitz – 70 ár seinni

BERGUR DEBES JOENSEN

Á einum steðgiplássi í Norður-týsklandi, har vit settu húsvoɡnin, kendi eg ein so undarligan royk. Hugsaði ikki stórvegis um tað, fyrr enn eg hoyrði hvin frá einum treylara nærindis. Bilurin var í trimum hæddum fyltur við grísum. Óróligir teir og ørkymlaðir. Summir royndu at koma sær uppá aðrar, eins og vistu teir ikki, hvagar teir vildu; aðrir hugdu kykir við forvitnum eygum út gjøgnum opini á síðuni á bilinum. Seinast, eg var so nær livandi grísum, var í Kambodia, summarið 2009.

Vit hildu ferðini víðari suður gjøgnum Týskland. Á einum øðrum steðgiplássi, vit steðgaðu at fylla á bilin og eta eina máltíð, komu vit at standa beint áráka einum bili, haðani vit hoyrdu goyggi. Eg fór yvir at hyggja. Nærri eg kom búrinum, harðari goyðu hundarnir og meira ófriðarligir gjørdust teir. Stórir og vakrir hundar við síðum brúnum hári og hvítpríkkutum blettum. Hetta vóru upprunaliga veiðihundar úr Sveis. Ánarin kunnaði meg um, at hesir vóru nakað serligt: Teir høvdu vunnið fleiri týðandi kappingar bæði í Týsklandi og uttanlands. Teir finga eisini serliga umsorgan og røkt. Í mun til grísarnar, høvdu hesir hundar navn og vóru kosnir heimsmeistarar.

Auschwitz

Vit komu so í sól og hita, sum vit høvdu droymt um við vatnið Bodensee, sum er mark millum Týskland, Eysturriki og Sveis. Á hinari síðu sóu vit týska býin Konstanz, har böhmiski (tjekkiski) trúðótarmaðurin, Johan Hus, fyri 600 árum síðan varð brendur livandi á báli. Hetta hendi 6. juli 1415. Veðrið lovaði væl í Póllandi, so vit fóru ein umveg fyrri at síggja Listenstein og koyrdu gjøgnum stórbæra Eysturriki móti Wien, áðrenn leiðin gekk gjøgnum Kekkia til Póllands. Málið var KZ- og týningarlegan Auschwitz. Í ár eru 70 ár liðin, síðan ræðuleikarnir steðgaðu har. Legan liggur í býnum Oswiecim í kendum ídnaðarøki í Suðurpóllandi. Nazistarnir góðu býnum og týningarleguni navnið, Auschwitz. Sum legan vaks, vóru aðrar legur bygdar nærindis, sum vóru tengdar at Auschwitz. Ein teirra var Auschwitz II Birkenau.

Tá ið vit komu á staðið, spurdi eg ein vaktarmann, hvussu nógv høvdu vitja Auschwitz. Í summar var talið komið upp um milliónina, svaraði hann. Ein millión ferðafólk? Fór so talið á vitjandi ikki at nærkast teimum, sum vóru týnd á hesum staði?

Serliga jødar

Nær inngongdina til Auschwitz við bannaranum »Arbeit mach Frei«, spurdi frásøgumaður okkara, hvaðani vit vóru. Vit vóru úr fleiri evropeiskum londum. Ein ógvuliga áhugað kvinna var úr USA av pólskari ætt. Hetta var fyrsta møti vit ræðuleikararnar í upprunalandi hennara. Ferðaliðið hjá okkum umboðaði fleiri av londunum, Hitler hevði hertikið, hagani menniskju komu til arbeiðs- og týningarleguna Auschwitz. Eisini úr Noregi.

Auschwitz var valt út, júst tí tað var eitt vegamót, haðani toksamband var út um alt Evropa. Í fyrstuni vóru tað póllendingar, sum vórðu sendir á leguna. Intellektuell, lærd og politisk virkin, sum kundu hugsast at geva nazistunum mótstøðu, vóru send higar. Læknar og prestar eisini. Seinni vóru tað fólk úr øðrum londum, sum vóru beind higar, serliga jødar.

1,1 mill. jødar mistu lívið í Auschwitz. Av teimum vóru 430.000 vóru úr Ungarn, 300.000

Bannarin yvir inngongdina til Auschwitz

Auschwitz II – Birkenau. Høvuðsinngongdin

Samtíðarmynd tikin av nazistunum í Auschwitz II – Birkenau. Kvinnur og menn og børn eru júst komin og skipað í tvær rekkjur, áðrenn tey verða vald út at arbeiða ella at verða týnd

úr Póllandi og restin úr øðrum evropeiskum londum, – m.a. 690 úr Noregi. Men tað vóru eisini onnur fólkasløg, sum vóru fyribeind í Auschwitz: 140.000-150.000 vóru póllendingar, 23.000 romanar (sigoyrnarar), 15.000 russiskir krígsfanger og 25.000 aðrir krígsfanger. Íalt 1,3 milliónir mistu lívið á leguni. Serliga hereindin hjá Hitleri, SS, umsat Auschwitz og 13 aðrar fangalegur – summar eisini í Týsklandi.

Hitler

»Hitler var ein sera orðkringur og karismatiskur persónur«, segði frásøgumaðurin, »um hann hevði komið sær fram í øðrum londum, so hevði hann megnað tað sama, sum hann gjørdi í Týsklandi at fáa fólk við sær.« Hitler avdúkaði, at hann hevði vilja til makt og vildi nýta makt, tá ið hann gjørdi uppreistur longu í 20-unum. Mein Kampf greinar hansara ideologi. Sum Führer av Týsklandi og londunum, herurin vann honum, framdi hann tað, hann hevði skrivað. Í øllum var hann »trúgvur sær sjálvum« at fáa vald og at kúga jødarnar og onnur fólkasløg fyrri at vinna yvirmenniskjanum, arariarunum, fyrimunir og rúmd. Nazistarnir hugsadu, at norðbúgvur

taldust uppí hetta upphugsaða fólkaslagið av upprunaevroperaum, sum skuldu fáa loyvi at ráða í londunum fyrri eystan, har slavarnir skuldu vera trælar.

Lutirnir tala

Frásøgumaðurin fer við okkum gjøgnum bygningar, har ræðuleikarnir hjá SS, serligu herdeild Hitler, verða avdúkaðir stig fyrri stig. Tú sært eitt stórt rúm gjøgnum glasveggir, fyllt við kvinnuhári. Kvinnurnar vórðu kliptar, áðrenn tær vórðu leiddar innar í gasskamarið. Hárið var nýtt í nazistiska tekstíldnaðinum og okkurt hártoppið stóð frammi.

Tú kemur til rúm við øðrum lutum: Eitt við konufólkaskóm; eitt við mannfólkaskóm; eitt við høkjum og protesum; eitt við kannum og fótum, og eitt við kuffertum. Hvør vaksin jødi fekk loyvi at hava eitt kuffert við – ikki størri enn eitt vist, og ikki tyngri enn eitt vist. Tey skuldi bara taka tað týdnigarmesta við til dag og vegin. Nøvn standa á kuffertinum, tí annars kundu ánararnir ikki finna tey aftur, tá ið teir komu aftur undan »brúsuni«. Ein montra við jødiskum bønarskjálum lógu eisini í einum

sýningarskápi, og barnaklæði og barnaskógvar í øðrum sýningarskápi.

Eftirspælið

Við størsta ídni og bestu evnum arbeiddu SS-arnir, undir leiðslu Heinrich Himmlers, sum stóð beint undir Hitleri. Undir Himmler stóð Adolf Eichmann, sum stóð fyrri at flyta jødarnar úr øllum Evropa til týningarlegurnar. Og undir Eichmann ráddi m.a. Rudolf Höss, tann fyrsti av tveimum kommandantum í Auschwitz. Himmler náddi undir avhoyringunum eftir kríggjið í Nürnberg at taka seg sjálvan av døgum. Höss varð dømdur og hongdur í 1947 í Póllandi. Gálgi var reistur til endamálið nær húsi hansara í Auschwitz. Eichmann var dømdur og avrættaður í Ísrael í 1962. Men tey nógvu, sum framdu illgerðirnar, komu ongantíð fyrri nakran dómstól.

Tey vóru eitt tal

Tey, sum vóru førd til Auschwitz, finga tal, men vóru annars skrásett við eftirnavni og fornavni, føðidegi, føðistaði og starvsheiti. Mynd var somuleiðis tikin. Teir jødar, sum